

Nadverritualet på reformationstiden

Kirkeordinansen 1539 og Alterbogen 1556

Forord

Efterfølgende sammenlignende oversigt i to spalter over nadverritualet på reformationstiden er udarbejdet for at give et helhedsbillede af det officielle danske nadverritual på reformationstiden på grundlag af to centrale tekster fra perioden.

Den første tekst er den danske Kirkeordinans fra 1539 (trykt 1542). Her finder man de grundlæggende bestemmelser om, hvordan der skal fejres nadver. Men Kirkeordinansen indeholder kun de praktiske anvisninger om, hvad der skal ske under nadveren. De ord, der skal siges af præsten, findes ikke i Kirkeordinansen, men er kun angivet ved begyndelsesordene.

Den anden tekst er den første danske alterbog udgivet af biskop Peder Palladius i 1556. Alterbogen tilstræber at være i overensstemmelse med Kirkeritualet 1539 og indeholder de ord, som præsten skal sige, når der holdes nadver. Men her finder man ikke bemærkninger om, hvad der skal ske, når der holdes nadver. Så hvis man skal have et helhedsbillede af, hvad der gøres og siges, når der holdes nadver, er det nødvendigt at kombinere de to tekster.

Som grundlag for teksten i venstre spalte fra Kirkeordinansen 1539 har jeg anvendt den moderne udgave ved Martin Schwartz Lausten: »Kirkeordinansen 1537/39« (København: Akademisk Forlag 1989). Nadverritualet findes her side 170-173.

Kirkeordinansen fra 1539 blev trykt første gang i 1542. Bogen har titlen: »Den rette Ordinants som nu sist paa Herre dagen y Ottense bleff offuer seet oc besegelet, huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten«. Den er trykt af bogtrykker Hans Vingaard i København i 1542. I originaludgaven fra 1542 findes nadverritualet blad C 1r - C 2r.

Som grundlag for teksten i højre spalte, Alterbogen 1556, har jeg anvendt den moderne udgave ved Lis Jacobsen: »Peder Palladius, Den ældste danske Alterbog 1556« (København: Gyldendal 1918). Nadverritualet findes her side 91-98, i forlængelse af teksterne til skærtorsdag. Alterbogen findes også i Lis Jacobsens samlede udgave af Peder Palladius' Danske Skrifter; her findes den i bind 3, side 307-497 (København: Gyldendal 1916-18).

Titlen på den oprindelige udgave af Palladius' alterbog var: »Søndagers Oc hellige dagers Episteler oc Euangelie met Collecter / oc andet at bruge vdi Christi Naduere

effter Ordinantzens lydelse« (Magdeburg: Hans Walther 1556). Her findes nadverritualet efter Skærtorsdag blad R 2r - 6v.

Teksten i de to spalter anføres i tæt overensstemmelse med de originale tekster, men jeg har foretaget nogle typografiske ændringer. Martin Schwartz Lausten havde i sin udgave af Kirkeordinansen 1539 erstattet skråstreger af komma'er. Jeg har gjort det samme ved Alterbogen 1556. De praktiske anvisninger (rubrikteksterne) har jeg markeret med kursiv, mens nadverritualets ord er trykt med almindelig typografi. Endvidere har jeg tilføjet nogle overskrifter for at tydeliggøre nadverritualets struktur: Nadverformaning – Fadervor – Indstiftelsesordene – Uddeling – Takkekollekt – Velsignelse. Overskrifterne er trykt med fed typografi og er anført i skarp parentes, medmindre overskrifterne findes i den originale tekst.

I et tidligere forsøg på at lave en rekonstruktion af fem danske højmesseordninger fra fem forskellige århundreder lavede jeg i 2016 en rekonstruktion af en højmesse omkring år 1569. Her inddrog jeg også Kirkeritualet 1539 og Alterbogen 1556, men sammenarbejdede dem til en fortløbende tekst. Rekonstruktionsforsøgene findes i et liturgisk notat med »Fem højmesserekonstruktioner« (LN-14.pdf fra oktober 2016). Efterfølgende opstilling giver formentlig et klarere indtryk af de to tekster og deres forskellighed.

Holger Villadsen, februar 2024

KIRKEORDINANSEN 1539	ALTERBOGEN 1556
<p>[Prædiken] <i>Her effter [efter trossalmen] skal nu den wonlige predicken skee, oc naar hun er vde, ere der da de som wille berettis, saa berede seg dennom brød oc win, efftersom de ere maange til som skulle berettis. Da skulle de samme giffue seg op til Alterid, mendene wed den høgre, oc Quinderne wed den wenstre side.</i></p>	
<p>[Nadverformaning] <i>Naar tieneren er da rede, saa wender hand seg til folcked som wil berettis, oc skal giøre een formaning til dennom om Sacramentet.</i></p>	<p>En formaning faar Alteret til dem, som ville anamme Christi Legem oc Blod.</p> <p>Paa det kærste venner Christi, at i rettelige oc verdelige kunde anamme det høyuerdige Sacrament, da bør eder disse tho ting her besønderlige at vide, som er huad i skulle tro oc gøre. Disse ord Christus sagde, Det er mit Legem, som giffuis for eder, Item det er mit Blod, som udgydis for eder til Syndernis forladelse, skulle i fuldkommelige tro saa at vere i sandhed, at Jesus Christus er der selff til stede met sit Legem oc Blod i Sacramentit effter Ordsens lydelse. Dernest skulle i ocsaa tro aff Christi Ord, Til Syndernis forladelse, at Jhesus Christus skenckte eder sit Legem oc Blod til en stadfestelse, paa alle eders Synders forladelse. Paa det siste skulle i oc gør Christi befaling fyllist der som hand biuder eder sigendis. Tager hen oc æder det, Item dricker alle her aff, Item dette gøre i min hukommelse. Thi hand haffuer giffuit oss sit Legem oc</p>

	<p>Blod at æde oc dricke til Syndernis forladelse, oc der hoss ihukomme hans hellige Død oc Pine. Der faare, naar i saa tro disse Christi ord oc gøre effter denne hans befalning, saa ere i ret prøffuede, som Paulus siger, Oc verdelige kunde æde Christi Legeme oc dricke hans Blod til eders Synders forladelse. Der til giffue eder Gud Fader sin naade ved samme Jhesum Christum vor Herre, oc der om ville wi bede sigendis aff hiertet, Fader vor du som.</p>
<p>[Fadervor] <i>Naar den [nadvorformaningen] er giord, saa wender hand seg til altered, oc skal med høy røst paa danske siunge</i> Lader oss alle bede. Fader wor etc.</p> <p><i>oc Chored suarer Amen.</i></p>	<p>[Fadervor, med noder]</p> <p>Lader oss bede. Fader vor du som est i Himmelen, Helligt worde dit Naffn tilkomme dit Rige, worde din vilie her paa Jorden som hand er i Himmelen, giff oss i dag vort daglige Brød oc forlad oss vor skyld som wi forlade vore skyldener, Leed oss icke vdi fristelse, Men frels oss fra ont. Amen.</p>
<p>[Indstiftelsesordene] <i>Oc strax der paa begynder hand Testaments ord, Men offuer alt paa danske, Oc strax paa ordene maa hand bequommelige opløffte, oc lade wnder dis tingre med klocken, som sed er, om tieneren saa tyckis.</i></p> <p><i>Di her vdi skal den Christelig Friihed holdes wed magt, Saa dog at folcked der om tilforne paa mindes, saa møget som behoff gioris, Saa skal her oc inted foruandles vden Superattendentens Samtycke oc befaling.</i></p>	<p>[Indstiftelsesordene, med noder]</p>

	<p><i>Statim Accepto pane.</i> Vor Herre Jesus Christus i den nat der hand bleff forraad Tog hand brødet tackede oc brød det, gaff sine Discipler oc sagde, Tager dette hen oc ædered det er mit legom, som giffues for eder det gøre i min hukommelse.</p> <p><i>Accepto Calice.</i> Lige saa tog hand oc kalcken effter afftens maltid tackede gaff dennom oc sagde, Dricker alle der aff dette er det ny Testamentis kalck i mit blod det som bli-fuer v dgydet for eder til syndernis forladelse, dette gører saa offte som i dricke i min hukommelse.</p>
<p>[Uddeling og nadversalme] <i>Naar Præsten vdskifter brødet oc kalcken, da skal hand inted sige til dennom som berettis, effterdi, det er alle folck offuerlydelig sagd der det bleff wiidt.</i></p> <p><i>Oc skal tienerne flittelig ligge wind paa at de wide talled paa dennom som skulle berettis, saa at de icke nødis til at wiie tøsser.</i></p> <p><i>Oc men folcked berettis, begynder Scholemesteren Jesus Christus er wor salighed, eller noget andet saadant.</i></p> <p><i>Oc strax folcket er beret, saa skal sangen opholde etc.</i></p>	<p>[Uddeling og nadversalme]</p>
<p>[Hilsen] <i>Naar det [uddelingen] er nu giord saa wender seg præsten til folcked, oc siger, Herren være med eder.</i></p>	<p>[Hilsen] Herren vere met eder.</p>

<p>[Kollekt] <i>Oc wender seg saa om igien [mod alteret] oc læsser Collecten for een tacksigelse</i></p> <p><i>oc folcked skal suare Amen.</i></p>	<p>Collect</p> <p>Lader oss bede. Wi tacke dig Herre Almecticste Gud, at du met disse salige gaffuer haffuer oss vederqueget, Nu bede wi din barmher- tighed, at du lader denne samme gaffue oss ret bekommis, til vor Troes styrckelse paa dig, oc til en brendendis kærlighed imellem oss indbyrdis, for din Søns Jhe- su Christi vor Herris Skyld, Amen.</p>
<p>[Hilsen] <i>Siden skal hand atter wende sig til folcked, Oc sige først, Herren være med eder.</i></p>	
<p>[Velsignelse]</p> <p><i>Der effter skal hand welsigne folcked med den welsignelse, som schreffued staar Numeri vi cap.</i></p> <p>Herren welsigne deg och beuare deg. Herren lad liusne sit ansigt offuer dig, oc være deg naadig. Herren lette sit aasiun paa deg oc giffue deg fred.</p> <p><i>Saa skal Kircken suare, Amen.</i></p>	<p>Velsignelse offuer Folcket. effter Messen.</p> <p>Herren welsigne oc beuare dig, Oc ver dig naadig. Herren læthe sit Aasiun paa dig oc giffue dig fred.</p>